

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'367

Т. А. Космеда

ЗНАНИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ І НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ПЕДАГОГ – ЮНИМ ЛІНГВІСТАМ

(Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця. Відп. ред., вступ. сл. О. О. Тележкіна. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2024. – 400 с.: іл.)

У 2024 році українська лінгвістична навчальна термінографія поповнилася важливим виданням, якого давно очікували вчителі й школярі. 2024 рік – рік 100-літнього ювілею доктора філологічних наук, професора, багаторічного працівника Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, відомого українського мовознавця, прекрасного педагога, чудового організатора науки й унікальної, світлої, теплої людини – Сергія Івановича Дорошенка.

Його учні та послідовники, колеги по кафедрі української мови імені професора Л. А. Лисиченко Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди вшанували пам'ять неперевершеного вченого, підготувавши й видавши за матеріалами, які він залишив нам у спадок, «Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця». Над матеріалами цього словника дослідник працював тривалий період свого життя. Тому надзвичайно позитивно, що задумане С. І. Дорошенком лексикографічне видання, побачило світ. Це вияв великої шани й безмежної любові до наставника, учителя, соратника, порадника й колеги.

Зазначене видання кваліфікується як наукове, однак, як видається, це навчально-наукове видання, оскільки адресоване воно мовознавцям-початківцям, тому стиль видання повинен бути адаптований до належного сприйняття насамперед юними читачами. Сергій Іванович завжди турбувався, щоб стиль його праць відповідав призначенню.

Копітку роботу відповідального редактора взяла на себе одна з вихованок С. І. Дорошенка – Олеся Тележкіна (нині доктор філол.

наук), текст до видання підготували колеги С. І. Дорошенка по кафедрі української мови, де практично все життя працював учений, дизайнер обкладинки розробила Т. Осіпова.

Рецензований словник починається зі *Вступного слова* (сс. 3–4), підготованого О. Тележкіною. Як абсолютно слушно, експресивно й емоційно наголошує відповідальний редактор у *Вступному слові*, «ця книга в позачасі й начасна» (с. 3), пояснюючи своє твердження так: «Для Сергія Івановича Дорошенка, творця цієї лексикографічної перлини, плекання слова було самим життям, бо живильним джерелом для нього була рідна мова. А рідна мова не може бути модною чи немодною, бо вона рідна. А отже, завжди на часі» (с. 3). Наголошено, що «рукопис Учителя, дбайливо збережений і технічно доопрацьований його учнями й послідовниками, сьогодні побачить світ, заговорить до читачів голосом Майстра, донесе крізь час його мудре слово і думку» (с. 4). Оскільки терміни, що входять у структуру словника, перекладено англійською мовою, то цілком логічно, що авторка *Вступного слова* як представниця наукової школи С. І. Дорошенка, яка перейняла не лише наукову спраглисть, яку завжди презентував Метр, але і його коректність, увічливість, охайність у всьому, зокрема й тому, що стосується наукової роботи, висловила подяку тим, хто долучився до перекладацької діяльності.

Переднє слово (сс. 5–8) розпочинається добре підібраним епіграфом – спонукальним закликком, який ніби оживляє цей словник: «Скористайтеся мною, і я, можливо, допоможу вам» (с. 5). Укладачі словника вважали за потрібне назвати важливі термінографічні лінгвістичні видання ХХІ століття, які добре знав, використовував і високо поцінував С. І. Дорошенко. Ідеться насамперед про видання енциклопедії «Українська мова» (2000), що була видана під грифом Інституту мовознавства імені О. О. Потебні та Інституту української мови НАНУ. Принагідно наголосимо, що в цьому словнику, що цілком закономірно, міститься і стаття про С. І. Дорошенка. Безперечно, велике значення для українського мовознавства, зокрема й для юних філологів, мають й інші видання, що зазначено в *Передньому слові*: ідеться про короткий тлумачний словник «Українська мова» (2001), укладачами якого є знані вітчизняні лінгвісти – С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор; «Сучасну лінгвістичну термінологічну енциклопедію» (2006) авторства О. Селіванової, яка, щоправда,

розрахована на вчених-мовознавців, а не на учнівську аудиторію, а також видану 2011 року енциклопедію «Українська мова», що підготована фахівцями-мовознавцями Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. На жаль, не названо одне з останніх термінографічних мовознавчих видань, яке дуже високо поцінував С. І. Дорошенко, що належить авторитетному українському вченому А. Загнітку, – це «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни», виданий у чотирьох томах 2012 року. Не зовсім погоджуюся з твердженням, що «названі видання були і залишаються в полі зору учнів, учителів, студентів філологічних факультетів» (с. 5), оскільки академічні видання ніяк не розраховані на учнів. Власне цінність словника, омріяного С. І. Дорошенком, і полягає в тому, що давно потрібно було ліквідувати лакуну – підготувати словник мовознавчих термінів для юного лінгвіста, оскільки принципи укладання навчального видання відрізняються від видань академічних, і С. І. Дорошенко це добре усвідомлював.

Далі цілком слушно презентовано принципи укладання словника, зокрема (1) докладно схарактеризовано *опис структури словникової статті*; (2) прокоментовано, як здійснюється *запис слів і речень фонетичною й фонематичною транскрипціями* (хоча, чи потрібна фонематична транскрипція юним мовознавцям, чи не порушується в цьому разі принцип доступності, що є основним у підготовці навчальних видань?); (3) доречно подано *інформацію про особливості відтворення звуків у фонетичній транскрипції* та (4) *умовні скорочення* (сс. 6–7). Після цієї важливої інформації, як зазвичай прийнято в словниках, подано *український алфавіт* та *Список використаних джерел*, що містить перелік використаних джерел. Звісно, перший вітчизняний словник лінгвістичних термінів, що вийшов саме українською мовою в радянський період (1957), був надважливий для національного мовознавства: його уклали блискучі лінгвісти Є. Кротевич та Н. Родзевич. Але цей словник застарів: йому скоро 70 років. Навряд чи його слід було робити базовим для видання. Безперечно, С. І. Дорошенко добре знав це, але як прогресивний учений, який завжди тримав руку на пульсі науки, навряд чи активно використав би цей словник, оскільки він належить до минулого.

Текстовий простір рецензованого словника обіймає майже 400 сторінок (сс. 9–399). Наприкінці книги подано її зміст, однак, як

видається, варто було би подати *Перелік термінів*, що полегшило б роботу над ним користувачам словника.

Очевидно, слід було переглянути номінації гаслових слів, зокрема, сьогодні рекомендується вживати національні форми термінів, наприклад, до терміна *англіцизм* (с. 21) треба було б дати і його новітній варіант *англїзм*, як це зроблено з терміном *русїзми*, що сьогодні абсолютно заперечується науковцями, оскільки, як відомо, його пов'язують не з терміном *російська мова*, а з топонімом *Русь*, тому в словнику цілком слушно запропоновано й термін *росіянізми* (с. 295).

Зауважмо, що С. І. Дорошенко велику увагу приділяв ілюстративному матеріалу, про принципи добору якого, на жаль, нічого не сказано в *Передмові*, але перегляд словника дає право констатувати, що, у його тексті відчувається уважне ставлення до підбору ілюстративного матеріалу, який є доречним, що добре демонструє розглядуване мовне явище, відповідає принципу доступності, що є обов'язковим у навчальних виданнях. Укладач актуалізував тексти вишуканих мовних особистостей української лінгвокультури, наприклад, словникова стаття під гаслом *Чужа мова* містить фрагмент поезії Т. Шевченка, порівн.: «*Nie rozwalam! Nie rozwalam!*» / *Шляхта ренетує, / А магнати палять хати, / Шабельки гартують* (Т. Шевченко) (с. 392), однак, очевидно, у дужках слід було подати й переклад фраз польської мови, які можуть бути не зрозумілі учням.

Крім текстів Т. Шевченка, для ілюстративного матеріалу доцільно й виправдано використано тексти інших класиків української художньої літератури та найкращі зразки творчості сучасних українських письменників, що абсолютно відповідає концепції С. І. Дорошенка. Зокрема це тексти М. Бажана, О. Вишні, Марка Вовчка, Л. Глібова, О. Гончара, П. Гулака-Артемівського, Є. Гуцала, І. Драча, П. Загребельного, І. Карпенка-Карого, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Костенко, І. Котляревського, М. Коцюбинського, І. Ле, А. Малишка, Панаса Мирного, Д. Павличка, П. Панча, М. Рильського, В. Симоненка, В. Сосюри, М. Стельмаха, А. Тесленка, П. Тичини, Гр. Тютюнника, Лесі Українки, І. Франка та ін. Приємно, що в словнику актуалізовано й мову національного фольклору. Під час перевидання рецензованого словника в *Передмові* бажано було би схарактеризувати і цей аспект.

Простежуємо ілюстрації не лише з художнього стилю мовлення, але й публіцистичного. С. І. Дорошенко усвідомлював, що сьогодні

основні зміни в мовленні фіксуються вже не в художньому, а саме в публіцистичному дискурсі.

Словникові статті подані без перевантаження термінологією, без ускладнених синтаксичних конструкцій, за принципом логічного подання матеріалу, коли кожна думка мотивована попередньою. Ці тексти легко сприймаються, наприклад: **Активний запас слів мовця, active stock of words** (від лат. *active* – ‘діяльний’). Набір слів літературної мови, який людина активно використовує в усіх процесах життєдіяльності. Формування лексичного запасу починається з дитячих років, із дошкільного віку й продовжується протягом усього життя. Залежно від рівня освіченості, роду занять мовці послуговуються від 1000 до 5000 слів (с. 15) або: **Способи передавання чужої мови, ways of reporting direct speech**. Є три способи відтворення чужої мови: пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова. Див. *пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова* (с. 333).

Загальновідомою є фраза: текст – це продовження людини. Окремі словникові статті правдиво виражають стиль роботи С. І. Дорошенка над терміном, вони презентують мовлення вченого, яке пізнають усі ті, хто з ним співпрацював, порівн.: **Евфемізм, euphemism** (від грец. *euphēmos*: з *eu* – ‘добре’ + *phēmi* – ‘говорю’, що кваліфікується, як ‘пом’якшений вираз’). Слово або вислів, які замість прямої назви особи, предмета, явища, дії, яка (назва) видається мовцеві небажаною, надто різкою, уживають слова, що передають непряме, пом’якшене, ввічливе позначення. Використання евфемізмів відповідає вимогам культури мовлення, традиціям етикету. Замість слова брехати краще вжити допустити неточність, відхилитись від істини, говорити неправду. Медики у випадку втрати хворим пульсу констатують летальний, а не смертельний кінець. У некрологах (статтях з приводу смерті когось) пишуть пішов із життя, покинув нас, але не вдаються до він помер. Евфемізми засновані на синонімії, напр.: затримуватися замість запізнюватися, попросили (з посади) замість вигнали. Використання евфемізмів має супроводжувати наше повсякденне життя: краще доглядач будинку, ніж двірник; техпрацівниця, ніж прибиральниця; різнороб замість чорнороб. Уважне ставлення до кожного слова – вимога не лише культури мовлення, а й загальної культури людини, її виховання і моралі. У художній літературі до евфемізму вдаються як до засобу гумору, іронії, наприклад: Коли Карло Іванович складав

капелюха, можна було сказати, що він *лисий*, а якщо інтелігентно – то недостатньо кучерявий (*О. Черногуз*) (с.108). У цій словниковій статті кожне слово на своєму місці, за потреби зразу вводиться пояснення, як-от: *У некрологах (статтях з приводу смерті когось)* чи уточнення – *яка (назва)*. Виклад матеріалу, коментування, настанови й авторські застереження засвідчують елітарність мовної особистості С. І. Дорошенка, його великий досвід роботи зі студентами. Девіз мовознавця: словом навчати мисленню і поведінці, прагнути, щоб мовлення було завжди коректним, пом'якшеним, неагресивним, без жодних образ, із легким і прозорим гумором, пересипане вишуканими жартами. Так спілкувався сам Майстер. І так спілкуватися він наставляв своїх учнів, що віддзеркалено в текстах словникових статей.

Треба схвалити наявність прозорих рисунків, таблиць, що засвідчує дидактичні принципи роботи С. І. Дорошенка. Наприклад, розлога словникова стаття *Складнопідрядне речення з кількома підрядними* (сс. 310–312) містить п'ять промовистих схем, що, без сумніву, дають змогу краще усвідомити виклад теорії.

Уважаю, що необхідно публічно висловити подяку всім тим, хто долучився до складної справи – видати словник, який планував подарувати своїм читачам Сергій Іванович Дорошенко.

Під час перевидання цього словника можна буде вдосконалити його *Передмову*, більш докладно схарактеризувавши й ті принципи, які сповідував дослідник, і засади лексикографічної діяльності, що були характерні для вченого і його дослідницького наукового та навчально-наукового стилю, оскільки С. І. Дорошенко був автором низки підручників, посібників, методичних розробок, під час підготовки яких виявив неабиякий талант укладача навчальної літератури.

Можна передбачити, що рецензований словник, як і передбачав С. І. Дорошенко, буде корисний насамперед для вчителів-словесників, магістрів, бакалаврів, студентів та учнів середніх шкіл, оскільки саме ця аудиторія потребувала подібного видання.

Цей словник увійде в скарбницю національної навчальної лексикографічної літератури. Низький уклін за це мовознавцю.

Докт. філол. наук, професор
Тетяна Космеда
(ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця)

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetyana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09 червня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Знаний мовознавець і неперевершений педагог – юним лінгвістам. Рец. на кн.: Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця. Відп. ред., вступ. сл. О. О. Тележкіна. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2024. 400 с.: іл. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 323–329. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.26>

APA: Космеда, Т. А. (2024). Знаний мовознавець і неперевершений педагог – юним лінгвістам. Рец. на кн.: Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця. Відп. ред., вступ. сл. О. О. Тележкіна. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2024. 400 с.: іл. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 323–329. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.26>